

УДК 371.32.91(07)

Н. Г. Побидайло,
кандидат педагогічних наук, науковий співробітник
(Інститут педагогіки НАПН)

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ КРАЄЗНАВЧИХ ІГОР НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Анотація

У статті розглянуто використання дидактичної краєзнавчої гри на заняттях фізичної географії. Гра має певну структуру, що відрізняє її від інших видів ігор та вправ, а саме; ігрову задумку, правила, ігрові дії, пізнавальний зміст, результати гри, які взаємозв'язані і взаємообумовлені між собою. Розглянуто приклади використання краєзнавчих дидактичних ігор на заняттях фізичної географії (загадки, чайнворди, вікторини та ін.).

Ключові слова: дидактична краєзнавча гра, краєзнавчі знання, фізична географія, учні, урок, краєзнавча складова, навчально-виховний процес.

Summary

The article covers the use of didactic local geography games on the lessons of physical geography. Game has a certain structure, that distinguishes it from other types of games and exercises, namely; game plan, rules, game actions, informative contents, games results.

Key words: didactic local geography games, local geography knowledge, educational game, physical geography, learners, lesson, local component, the educational process.

Постановка проблеми. Основною проблемою в сучасній освіті виступає оволодіння учнями середніх загальноосвітніх шкіл глибокими знаннями, необхідними вміннями й навичками. Рішення цієї проблеми неможливе без поліпшення технологій і методів навчання. Тому в педагогіці збільшився пошук адекватних форм і методів роботи в навчальній діяльності. Серед них значне місце займає гра, яка для учня є необхідною потребою, а для вчителя засобом реалізації різноманітних завдань навчально-виховного процесу. Дидактична гра допомагає учням більш повно реалізуватися на уроці. Вона формує такі основні якості, як дисципліна, винахідливість, витривалість, колективізм, творчість. Також, слід зазначити, що дидактична гра викликає в учнів позитивні емоції, мобілізує і добре впливає на засвоєння навчального матеріалу. У ході гри учні використовують свої знання, логічне мислення, крім того, гра стимулює учнів до самоосвіти [2, с. 256].

Варто зазначити, що дидактична гра є творчою формою навчання, виховання і розвитку учнів. Саме в іграх розпочинається непримусове спілкування в колективі, взаєморозуміння між учителем і учнями. Дидактична гра виступає, по-перше, ігровим методом і формою навчання, по-друге, є самостійною ігровою діяльністю, по-третє, способом всебічного виховання особистості учня. Гра, яка використовується для навчання, повинна містити, передусім, навчальну дидактичну задачу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дидактичний та виховний потенціали навчальної гри розкрито в психолого-педагогічній літературі в роботах таких авторів: В. Коваленко, Г. Костюк, І. Синиця, В. Сухомлинський та ін.[1,8]. У багатьох працях дослідників відображено різні підходи до

визначення сутності дидактичної гри. Так, науковці визначають сутність гри як форму спілкування (Н. Гончарова, М. Лісіна, В. Семенов, Н. Філатова); форму діяльності (Л. Виготський, Д. Ельконін); умову інтелектуального розвитку (П. Каптерєв, Є. Покровський, С. Рубінштейн, А. Смирнов). Кожен з дослідників вважає дидактичну гру ефективним методом реалізації навчально-виховного процесу.

За визначенням педагога Г. Селевко, навчальна гра – підпорядковане сукупності певних правил і прийомів заняття, у процесі якого реалізуються дидактичні завдання за допомогою ігрових ситуацій. Гра є видом діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, у якому складається та вдосконалюється самоуправління поведінкою.

Видатний польський педагог-гуманіст, громадський діяч Я. Корчак відводив грі значне місце в духовному самовдосконаленні, пошуку свого «Я» в суспільстві, світі, формуванні в кожного вихованця умінь, навичок самооцінки, самопізнання, саморегуляції. «Гра стає єдиною можливістю для дитини проявити своє я, показати себе такою, якою вона є, незалежно від нас; він вважав, що для дітей гра – це теж їх робота» [6].

Німецький педагог Ф. Фребель розробляв гру як педагогічне явище і довів здатність гри вирішувати завдання навчання дитини. Спробу систематичного вивчення ігрової діяльності зробив німецький психолог К. Гросс, який розглядав гру як початкову школу поведінки. На його думку, сутність гри полягає в деякому поблажливому ставленні дорослих до поведінки дітей в умовах гри. Педагог С. Шмаков «Ігри учнів – це феномен культури», яка синтезує досвід попередніх дослідників, узагальнює наукові, методичні, практичні підходи з цієї проблеми [6].

Мета статті – вивчити необхідність застосування дидактичних краєзнавчих ігор на заняттях з фізичної географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Добираючи дидактичну гру, вчитель має визначити тему і мету, завдання гри; підготувати й провести гру. Успіх проведення гри залежить від дотримання ряду вимог: 1) ігри повинні відповідати навчальній програмі; 2) ігрові завдання мають бути не дуже легкими й не надто важкими; 3) відповідність гри має враховувати вікові особливості учнів; 4) різноманітність ігор; 5) залучення до ігор учнів усього класу. Щоб дидактична гра на уроці проходила ефективно і давала бажані наслідки, необхідно нею керувати і дотримуватись цих вимог.

Незалежно від виду дидактична гра має свою структуру, що відрізняє її від інших видів ігор та вправ. Згідно з положень, розкритих у працях В. Коваленка, В. Сухомлинського, Т. Щукіної, – дидактична гра має свою структуру. За їх баченням, основними структурними компонентами дидактичної гри вважаються: ігрова задумка, правила, ігрові дії, пізнавальний зміст, результат гри [9].

Гра починається зі свого першого структурного компонента – ігрової задумки. У більшості випадків її помітно в назві гри. Ігрова задумка виражає те дидактичне завдання, яке необхідно розв'язати під час навчального процесу. Вона часто має вигляд запитання, яке проектує хід гри, або може бути виражена у вигляді загадки. У будь-якому випадку вона надає грі пізнавального характеру, ставить перед учасниками гри певні вимоги відносно знань. Велике значення для систематизації та структуризації дидактичних ігор

мають роботи Н. Гончарової, яка розглядає їх як різновид дидактичних матеріалів [4].

Обов'язковим компонентом дидактичної гри є правила. Вони – єдині для всіх учасників і визначають порядок дій та поведінку учнів у процесі гри, сприяють створенню на уроці ділових стосунків. Правила дидактичних ігор розробляються з урахуванням мети уроку й індивідуальних можливостей учнів. Важлива деталь дидактичної краєзнавчої гри – це ігрові дії, які цілком залежать від правил гри, сприяють пізнавальній активності учнів, дають їм можливість проявити свої здібності, застосувати знання, які вони мають.

Ігровими діями керує вчитель, спрямовує її в потрібне русло; за необхідності активізує хід різноманітними прийомами, підтримує інтерес до її проведення, а іноді “знімає надмірну емоційну напругу”.

Головне в дидактичній грі – пізнавальний зміст. Він сприяє засвоєнню тих краєзнавчих знань і вмінь, які застосовуються при розв'язанні навчальної проблеми, поставленої грою. У цьому розрізі Н. Гончарова зазначає, що уроки зазвичай проходять за традиційною схемою, хоча більшість учнів зазначає, що елементи дидактичної гри допомагають і сприяють кращому засвоєнню навчальної інформації [4].

Фінал або закінчення є результатом гри. Він є її апогеєм, відбувається у формі розв'язання поставленого навчального завдання і дає учням моральне й інтелектуальне задоволення. Для вчителя результат гри дає матеріал для визначення показників рівня навчальних досягнень учнів.

Усі структурні компоненти дидактичної краєзнавчої гри взаємозв'язані й взаємообумовлені між собою. Без єдності цих елементів неможливо провести гру на високому рівні, особливо якщо вчитель ставить на меті не просто засвоєння географічних знань, а розвиток пізнавального інтересу до теми з географії. За відсутності інтересу або його згасання в жодному разі не слід нав'язувати гру учням, тому що в цьому випадку вона втрачає своє дидактичне розвивальне значення. Щоб зацікавити учнів дидактичними краєзнавчими іграми, потрібна емоційна розповідь про рідний край, навколишню місцевість; відомі приклади з життя визначних земляків та ін.

Під час добору гри слід поєднувати два елементи – пізнавальний та ігровий. Створюючи ігрову ситуацію, відповідно до змісту навчальної програми планувати діяльність учнів, спрямовуючи їх на досягнення мети [5,8]. Дидактична гра розглядається як засіб активізації пізнавальної діяльності, а разом з цим і формує краєзнавчі знання в процесі навчання фізичної географії. Варто зазначити, що ігри на уроках слугують передачі способів засвоєння краєзнавчих знань, набуття досвіду колективної і групової роботи. На думку Г.Щукіної [9], дидактичні ігри відносяться до тих засобів навчання, які підвищують емоційний тонус пізнавальної діяльності учнів і можуть слугувати висхідним моментом у розвитку їх краєзнавчих знань.

Дидактичні краєзнавчі ігри заохочують учнів вносити в пізнавальну діяльність свій досвід і знання, отримувати нові з джерел, які самостійно опрацьовують [9, с. 13]. Саме в цьому зв'язку важливо підкреслити думку про те, що гра для дітей – це навчання, праця і серйозна форма виховання.

Дидактична краєзнавча гра – не самомета на уроці, а засіб формування краєзнавчих знань при вивченні географії. Її не можна плутати з розвагою, не слід розглядати як діяльність, що приносить задоволення. Гру треба розуміти

як перетворювальну творчу діяльність у тісному зв'язку з іншими видами навчальної роботи [7, с. 136].

Слід зазначити, що у змісті дидактичних ігор з урахуванням краєзнавчої складової повинна враховуватись їх як пізнавальна, так і інтелектуальна характеристика. Організація і проведення дидактичних краєзнавчих ігор вимагає від учителів не лише стимулюючої їх ролі в навчальному процесі, а й уміння використовувати їх з метою формування фізико-географічних знань [1, с. 288].

Застосування дидактичних ігор краєзнавчого характеру дає змогу більш ефективно вдосконалити процес навчання фізичної географії. До дидактичних ігор слід віднести: загадки, чайнворди, вікторини, головоломки, ребуси, кросворди, які вважаються елементом краєзнавчих ігор.

Використання дидактичних ігор на краєзнавчому матеріалі при вивченні теоретичного матеріалу сприяє більш глибокому засвоєнню змісту теми, і тим самим допомагає вчителю більш глибоко керувати пізнавальною діяльністю учнів.

Прикладом дидактичної гри є географічні загадки, які розвивають в учнів здатність аналізувати, узагальнювати, формують у них уміння розмірковувати та робити висновки. Наприклад: цей предмет беруть з собою в похід мандрівники, він безпомилково вказує, де північ, південь, захід, схід. (Компас). Цей предмет лежить або висить на столі чи на вікні, завдяки ньому людина дізнається температуру погоди. (Термометр). Ні потилиці, ні обличчя, ні початку, ні кінця. Як по ній ти не підеш — кінця-краю не знайдеш. (Земля).

Географічна вікторина. Її називають грою переможців. У ній змагаються, аби швидше й повніше відповісти на поставлені запитання. Тобто, вікторина – це конкурс, під час якого учні самостійно відповідають на запитання. Наприклад: 1. За своєю територією Україна — найбільша країна після Росії. Яка її площа? (603,7 тис. кв. км.). 2. Назвіть шість гідроелектростанцій Дніпровського каскаду. (Дніпровська, Каховська, Дніпродзержинська, Кременчуцька, Канівська, Київська). 3. Яке місто розташоване в Дніпропетровській області, що називається так, як і корисні копалини, які добувають навколо нього? (Нікопольський марганцеворудний район). 4. Назвіть головну технічну культуру України (Марганець). 5. Яке місто на Україні “солодке”? (Ізюм). 6. Басейн якої річки на Україні розташований лише в її межах? (Басейн Південного Бугу) [5].

Чайнворди використовують для засвоєння вивченого матеріалу по завершенню теми або розділу. Наприклад, під час вивчення внутрішніх вод Євразії (8 кл.) учні складають ланцюг залежних одне від одного понять (назв морів, річок, озер); “Карське — Егейське — Рона — Амур”, кожне з яких потім повинні пояснити [3].

Краєзнавчі дидактичні ігри, а саме географічні задачі і головоломки варто використовувати під час вивчення теми “Ландшафти України” (8 клас).

Наприклад. Дається завдання, матеріали якого складають зміст назв на території Київської області: 1. Одна з лівих приток річки Рось (Гороховатка). 2. Яким природним об'єктом є Тельбін, розташований на території м. Києва (озеро). 3. Назва районного центру в Київській області, розташованого на річці Рось (Рокитне). 4. Рослина, що часто зустрічається на узбережжі річки Рось, інша назва – татарське зілля (аїр). Перші літери цих назв складають слово

“гора”. Учитель для розв’язання цього завдання дозволяє учням користуватись атласом Київської області, який допомагає знайти в ньому географічні назви. Вчитель може запитати, що означає цей термін. Чи далеко від місцевості, в якій живуть учні, розташовані гори? Так само вчитель може запропонувати скласти краєзнавче завдання з допомогою географічних назв іншої області.

Наступним прикладом можуть бути географічні задачі в малюнках на краєзнавчу тематику: Львів, Одеса, Черкаси та інші. На їх основі учням пропонувалось презентувати назву свого села, містечка, міста, де мешкають учні [7, с. 154].

Такі дидактичні ігри найчастіше використовуються в основній школі. Значна частина містить у собі краєзнавчу складову. Такі дидактичні ігри легкі у використанні з методичного боку і не потребують додаткового обладнання:

1. “Широта і довгота”. Виділяються 4 учасники: 2 учні – довготи, 2 – широти. Шикуються в шеренгу. Ведучий називає відомі об’єкти, учні – широти і довготи, яким відповідають ці об’єкти, повинні швидко присісти.

2. Знайдіть відповідність об’єктів: річки – міста. Корисні копалини – родовища. Висоти – гори, височини, плоскогір’я. “Хто більше знає?”. Змагання на знання однорідних (природних зон та тварин, які там мешкають; річок та їхніх приток) чи різнорідних предметів (разом річок, гір, міст, містечок, областей України).

3. “Зловіть рибку”. Картки з тваринним світом Азовського і Чорного морів, річки Дніпро, річки Південний Буг, річки Західний Буг, складені в купку, і їх слід розділити. Учасники по черзі складають назви на дві купки. Визначається команда переможців.

4. “Місток між містами”. Назва наступного починається з останньої букви. Відповіді повинні бути швидкими. Вибувають з гри ті учасники, які не підібрали назви міста.

5. “Уявна подорож”. Обирається капітан, який розпочинає подорож, називаючи об’єкти, повз яких пропливає корабель, дає їм повну характеристику, далі передає керування помічникові й продовжується подорож до кінця.

Висновки. Дидактичні краєзнавчі ігри такого плану проводяться в усіх класах, в яких вивчається фізична географія. Вони містять цікаві для учнів відомості і сприяють поширенню їх краєзнавчих знань, виховують любов до географії [7, с. 155].

Отже, використані в процесі навчання фізичної географії дидактичні краєзнавчі ігри максимально сприяють розв’язанню певних навчальних завдань є доступними і в міру посильними для учнів, викликають пізнавальний інтерес і в цілому підвищують ефективність навчально-виховного процесу з географії, зокрема формування фізико-географічних знань учнів [7, с. 157].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – [изд. 3]. – СПб. Питер : 2001. – 288 с.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения (Общедидактический аспект) [Текст] / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 256с.
3. Використання дидактичних ігор та зацікавлюючого матеріалу при вивченні курсу “Географія материків та океанів” [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.startpedagogika.com/sotems-439-1.html> Заголовок з екрану. Мова укр.

4. Гончарова Н. О. Ігрові дидактичні матеріали як умова підвищення ефективності уроку [Текст] / Н. О. Гончарова// Проблеми освіти: наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України. – К., 2012. – Вип. 73. – 247 – 251 с.
5. Застосування інноваційних технологій навчання географії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-4388-1.html> Заголовок з екрану. Мова укр.
6. Дидактичні ігри. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrbukva.net/page_2_89440-Didakticheskie-igry.html Заголовок з екрану. Мова укр.
7. Кушнарєнко (Побидайло) Н.Г. Методика реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії [Текст]: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 захищена 18.09.2015 / Кушнарєнко (Побидайло) Н.Г. – К., 2015.- 136, 137,155,158 с.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям: твори [в 5 т.] [Текст] / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 304 с.
9. Щукина Г.И. Проблемы познавательного процесса в педагогике [Текст] / Г. И. Щукина. – М.: Педагогика. – 1971. –13 с.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2017